

CYRILLO-METODSKÁ TRADÍCIA V LITERATÚRE PRE DETI A MLÁDEŽ V PREDUMELECKOM OBDOBÍ (ČÍTANKA, NÁRODNIE SPIEVANKY, SLOVENSKÁ ČÍTANKA)

Cyrillo-Methodian Tradition in Literature for Children and Young Adults
in the Pre-artistic Period
(*Čítanka, Národné spievanky, Slovenská čítanka*)

Martina Petříková

DOI: 10.17846/CL.2021.14.1.113-122

Abstract: PETŘÍKOVÁ, Martina. *Cyrillo-Methodian Tradition in Literature for Children and Young Adults in the Pre-artistic Period (Čítanka, Národné spievanky, Slovenská čítanka)*. The study focuses on the Cyrillo-Methodian references in literature for children and young adults of the pre-artistic period. The works are studied within the context of (non-intentional → intentional) literature for children and young adults which are part of Enlightenment educational literature and literature of the Matica Slovenská period, seeking the thematic connections with the life and work of missionaries Cyril and Methodius and finding out how the editors of the works connected the texts with the Great Moravian period (for example in note-taking apparatus). The most important works of Enlightenment educational literature are studied (*Čítanka, Národné spievanky* by Ján Kollár) and literature for children and young adults of the Matica Slovenská period (*Slovenská čítanka* by Emil Černý). Literature for children and young adult of the Štúr period is also considered, since according to O. Sliacky (2013), the members of the Štúr's circle authorized Emil Černý to arrange a literary anthology which contained literary texts from the Romantic period.

Keyword: *Cyrillo-Methodian tradition, literature for children and young adults in the pre-artistic period, Čítanka, Národné spievanky, Slovenská čítanka*

Kultúrnym odkazom vierozvestcov Cyrila a Metoda, ktorí pôsobili na Veľkej Morave, sa inšpirovala aj neintencionálna → intencionálna literatúra pre deti a mládež predovšetkým v niektorých periódach jej literárnohistorického vývinu.

Počiatky slovenskej literatúry pre deti a mládež siahajú do konca 18. storočia a spájajú sa s úsilím osvietencov pozdvihnúť vzdelanostnú úroveň národa. V tomto čase sa prostredníctvom tzv. *Ratio educationis* uskutočňuje reforma školstva, ktorá zdôrazňuje požiadavku všeobecného vzdelania. V predosvietenskom období boli súčasťou školskej literatúry šlabikáre a katechizmy, a preto bolo potrebné budovať adekvátny učebnicový fond zreformovaného školského systému. Kľúčovým dielom osvietenskej školskej literatúry sa stala *Čítanka* Jána Kollára z roku 1825.

Peter Podolan (2011, 39) v štúdiu *Krátičká známost vlasti národu Slowanského* charakterizuje rovnomenný Kollárov text, publikovaný v *Čítanke* (1825) a neskôr v podobe výňatku (1844), ako „syntetický derivát základných znalostí o Slovanoch a slovanskom svete“. Upozorňuje však, že výraz slovanský z názvu kapitoly nemožno stotožniť s výrazom slovenský, ktorý sa vzťahuje skôr na názov celého diela (*Čítanka anebo Kniha k čítaní pro mládež ve školách slovanských v městech*

a v *dědinách*). Ján Kollár pri vymedzení látky diela odkazuje na Uhorské kráľovstvo, ale aj na dejiny Slovákov a jazykom textov sa stane modernizovaná biblická čeština s početnými slovakizmami, keďže ju považuje za vhodnú predovšetkým pre slovenskú mládež (Podolan 2011, 42, 44 – 45). Podľa Jána Kollára sa má vzdelávanie detí a mládeže zo slovanských krajov uskutočňovať v slovanskom jazyku (porovnaj Kollárov návrh na reorganizáciu školstva, Ivantyšynová – Podolan – Viršínská 2013, 44).

Kollárova *Čítanka* bola vyvrcholením osvietenských pedagogických úsilí. Už Samuel Tešedík v článku *Můj názor na školskou učebnicu pre väčšie prakticko-ekonomické školy* (1793) predložil projekt knihy, ktorá by bola školskou učebnicou a zároveň ľudovýchovnou príručkou. Encyklopedická príručka sa pokúsil vytvoriť aj Martin Hamaliar (1750 – 1812). Ostala v rukopise *Knihy školní k čítaní pro mládež v školách evanjelických, městečkách a dědinách*, no stala sa východiskom pre vytvorenie encyklopedickej učebnice. Jej redaktorom sa stal Ján Kollár na žiadosť Adama Dávida Lovicha a Pavla Jozeffyho (Brtnáň 2000; Kollár 1972; Podolan 2011, 41; Sliacký 2007, 18n., 221).

V *Předmluwe Čítanky* (1825) jej zostavovateľ uvádza, „*Že sme w přítomném djle nowěgšj prawopjsebnosti užili, gisté nám nikdo za zlé mjti nebude, kdo důkladnau známost našj řeči má; nechat mládež zawčasu přiwýká i ku prostěgšjmu a prawidelněgšjmu psánj*“ (Kollár 1825, 3n.), resp. na inom mieste odporúča „*wychowáwatelům a učitelům slowanským*“ (Kollár 1825, 4) vybrané pedagogické diela, ktoré možno získať v Pešti, Prešporku a Prahe a medzi ktoré patria aj knihy slovenských, či širšie, slovanských vzdelancov (A. Bernoláka, D. Lehockého, J. Palkoviča, B. Tablica a ďalších). Zdôraznením výrazov slovenský a slovanský možno odhaliť aj Kollárov záujem o slovenskú, užšie, slovenskú minulosť a o cyrilo-metodskú tradíciu, aj keď sa o nej v *Čítanke* zmieňuje len okrajovo. V XV. kapitole *Čítanky*, v texte *Krátičká známost národu Slowanského*, ponúka vedomosti o „*Slowanskom*“ (Kollár 1825) národe, prináša jeho „jazykovú“ (Podolan 2011, 45) charakteristiku, ale informuje aj o Slovákoch v slovanskom kontexte, o početnosti a geografii Slovanov (zaujímavé je ich spojenie s priestorom „*při Tatrách, nad Dunagem*“, ktoré sa neskôr stannú romantickými symbolmi slovenského národa; Podolan (2011, 46) pritom zdôrazňuje, že Kollár v druhom vydaní *Čítanky* spája pomenovanie Tatier s územím Slovákov, a nie so širším územným celkom), o ich pôvode, o pomenovaní Slovan, Slovák a ich pôvode¹, ba i o hodnovernosti jednotlivých hypotéz pomenovania.² Prináša poznatky o pomenovaní panovníkov, o mravoch a zvykoch Slovanov³, o pohanských božstvách, ale aj o kresťanskom náboženstve a historicko-geografických súvislostiach jeho prijatia, či jeho šírení, o ostatných náboženstvách Slovanov, ba aj o slovanskej reči a jej „*nářečj*“ (Kollár 1825, 205), o geograficko-historických údajoch týkajúcich sa Slovanov: mestá, hlavné mestá, rieky, horstvá, významní Slovania a Slovanky či rodiny/rody.⁴

¹ „*Odkud pochádzj to gméno Slaw, Slawjn, Slowák, Slowan? Nekteřj učenj ge odwodzugj od Slo wo, gakoby lidé gednoho slowa a gazyka, kteřj soběwespolek rozuměgj; ginj ge odwozugj od Sl á w a, s l a w n ý a s l o w ú t n ý, proto že naši předkové slawné skutky činili a swým bogovánjm sláwu sobě způsobili, a tento počátek gména gest hodnowěrněgšj*“ (Kollár 1825, 203).

² „*Proč ge toto poslednj hodnowěrněgšjm? Proto, ponewádz s l o w o, na s l o w o wzaty, s l o w u t n ý, v naši řeči často totěz znamená co s l á w a, s l a w e n, s l a w n ý, tak že se Slowana Slawen neb Slawian wzágemně užjwati mohau k poznačenj s l a w n é h o : nikoli ale naopak, s l á w a newyznamenáwá nikdý a nikde w našem národě řeč, gazyk, slowo; a Slawian, Slawjn nemůže se nigakž bráti za lid gednoho slowa*“ (Kollár 1825, 231).

³ „*Oni weždy wjce pokog nežli wognu milowali, obljbenj měli obzvláště w hospodárstvj, býwali pracowitj a skromnj lidé, milowali hudbu a weselé spēwy, a láska k náboženstwu ge každého času wyznačowala*“ (Kollár 1825, 203).

⁴ Zaujímavé je, že autor neuvádza v kategórii „*cjrkewnj mužowé*“ (Kollár 1825, 207) meno Konštantína a Metoda, len meno „*Nicetas, Patriarcha konštantinopolitanský*“ (Kollár 1825, 207), ktorým sú však

V texte *Krátičká známost národu Slowanského* sa formou otázok a odpovedí, teda katechetickým štýlom, ktorý využíval nemenné otázky a odpovede (v prvom vydaní textu je 28 otázok, z toho jedna, nasledujúca po 7. otázke, či rozširujúca ju na s. 204, je sprostredkovaná vo forme poznámky („poznamenánj“), teda Kollárovho návrhu na doplnenie textu, a to na s. 231), predkladajú potenciálnemu mladšiemu recipientovi poznatky zo „slovanských“, užšie a len nepriamo, slovenských, teda národných dejín.

Oproti pohanskému náboženstvu („*modlařstwo*“; Kollár 1825, 203) a božstvám autor vyčleňuje kresťanské náboženstvo. V odpovediach na niekoľko otázok („*Kterého času prigali Slowané křesťanské náboženstwo?, Gako se gmenowali ti mužowé, kterj ge křestili a wynaučowali?*“; Kollár 1825, 204) sú sprostredkované informácie o storočí, ba i konkrétnom roku prijatia kresťanského náboženstva Slovanmi, ktoré sú spájané s príchodom vierozvestcov, teda so sv. Cyrilom a Metodom: „*Cyryl a Metod dwa bratřj, Řeci, z mesta Tesalonichy, přišli na žádost Swatopluka a Rostislawa do Morawy a Panónie, kde křestili a Pjsma swatá na gazyk slowanský preložili*“ (Kollár 1825, 204).

Zaujímavá je aj reflexia cyrilo-metodskej tradície v literárnom umení, teda v Nestorovom letopise, ktorá napovedá o radostnom prijímaní Božieho slova v jazyku zrozumiteľnom („*přirozeném*“) Slovanom:

Gakože mluwj gedem toho času Spisowatel o této pamatné přjpadnosti?

„*Wysoko plesali, prawj Nestor gedem starožitný slowanský Spisowatel, vysoko plesali a radowali se Slowané, když uslyšeli weliké diwy božj we swém přirozeném gazyku*“ (Kollár 1825, 204); resp. aj reflexia historicko-geografických súvislostí pri šírení kresťanského náboženstva zo slovanského priestoru, teda od Slovanov k Maďarom.

Od Slowanu pak kdo potom přigal křesťanské náboženstwo?

Ginj sausednj národowé k. p. Maďaři gegichžto krále S. Stěfana pokřestil a na wjru křesťanskau obrátil S. Wogtěch, byskup Pražský a rozený Slowan (Kollár 1825, 204).

Tridsiate roky 19. storočia sú považované za obdobie stagnácie literatúry pre deti a mládež (Sliacky 2007), napriek tomu v rokoch 1834 (*Djl perwý*) a 1835 (*Djl druhy*) boli vydané *Národné zpiewanky* Jána Kollára. Nimi autor nepriamo kliesnil cestu uzákoneniu spisovnej slovenčiny a zároveň ovplyvnil vzdelávanie a výchovu nastupujúcej mladej generácie.

V 1. časti diela *Národné zpiewanky čili pjsně swětské Slowáků w Uhrách gak pospolitého lidu tak i wyššjch stavů*, v kapitole *Zpěwy historicky pamatné*, pod číslom 1. a názvom *Pozůstatek starowěrectwj Slowáků* (asi r. 989) sa nachádza duchovná (hymnická) pieseň *Hospodine pomilug ny* (Kollár 1834, 29; Kollár 1953, číslo piesne 81).⁵

Pieseň síce priamo vo veršoch neodkazuje na cyrilo-metodskú tradíciu či tému, ale v poznámke pod piesňou sa nachádza zdôvodnenie jej začlenenia medzi „národné“ spievanky.⁶

---

pomenovaní dvaja patriarchovia Nikétas I. (766 – 780) a Nikétas II. Mountanes (1186 – 1189) (Vavřínek 2011; Kiminas 2009).

⁵ *Hospodine pomilug ny,
Jesu Christe, pomilug ny,
Ty spase všehomira
Spasiž ny i uslyš
Hospodine, hlasy naše,
day nám všem Hospodine
Žizn a mir w zemi:*

Krles, krles, krles (Kollár 1834, 29).

⁶ „*Hospodine pomilug ny.*‘ Negeden z našich čtenářů se snad zadiwj: gak tato pjsně do této Zbjrky přigjti mohla? ale Slowáci ovšem magj většj práwo k nj, než Čechowé. To uznal už Dobrowský, genž o této pjsni w Děgopisech české slowesnosti takto pjše: ‚Der Text dieses Liedes hat mehr Aehnlichkeit mit dem alten

Pôvod duchovnej piesne sa odvodzuje od pôsobenia vierozvestca Metoda v moravsko-panónskom priestore, čím sa nepriamo podporuje aj budovanie národného povedomia, a to v kontexte osvietenскеj literatúry, podľa Jána Kollára ľudovej proveniencie (pozri *Obrana těchto Zpiewanek proti některým předsudkům a nedorozumenjím*; Kollár 1835, 490-499), do ktorej prenikali prvky či výtvary kresťanskej duchovnej poézie (hymnická pieseň). A ľudová slovesnosť sa považuje za jeden z podsystémov literatúry pre deti a mládež, ktorého žánre zodpovedali chápvosti a psychicko-mentálnym osobitostiam (Kopál 1997) potenciálneho recipienta z okruhu detí a mládeže.

Pieseň je dnes považovaná za najstaršiu českú duchovnú pieseň (pričom autorstvo sv. Vojtěcha sa považuje za možné, ale nie preukázateľné, Havránek – Hrabák 1957; *Kosmova kronika česká* 1972; Lehár 1990; Škarka 1949), keďže má starosloviensky pôvod, ba prenikli do nej aj prvky staročestiny. Aj Bohuslav Tablic v druhom paragrafe s názvom *Trosky starých slovenských písní z prvního dílu Památi česko-slovenských básníkův alebo veršovcov, kteří sa alebo v Uhorsku narodili alebo aspoň v Uhorsku žili (1806, 1807, 1809, 1812)* (Tablic 2000, 10-11) charakterizuje pieseň *Hospodyne, pomiluj ny* ako najstaršiu z českých písní z 10. storočia, ktorú „údajne zložil sv. Vojtěch, druhý pražský biskup, a jej rukopis je v národnej pražskej knižnici“. Dôležitejšie však je to, že podľa autora Slováci uhorskí, ktorí sa spolu s Moravanmi a Čechmi majú považovať za jeden národ, „nijaké také spevy nemajú, iba ak by sa boli azda zachovali ešte medzi pospolitým ľudom zvyšky podobných starých písní“ (Tablic 2000, 10). A zmieňuje sa o piesňach *Morena, Morena* a *Haja, dunda, haja!*, ktoré však spolu s ďalšími ľudovými prejavmi z predkresťanského obdobia možno označiť za kultúrnu základňu formujúcej sa staroslovienskej literatúry.

Ján Kollár v jednej z častí diela *Národní zpiewanky – Poznamenania a pojednania k II. djlu Zpiewanek* (1835, 459-506) zdôrazňuje význam zapisovania historických i ďalších písní v *Spievanekách*, teda nepriamo aj význam zápisu piesne *Hospodine, pomiluj ny*, aj keď „skládání gegich nemá giné wzácnosti, ledaže za důkaz slaužiti může okusu staršich časův“ (Kollár, 1835, 464), a načrtáva perspektívu ich využitia v kontexte literárnej histórie: „Budeli však někdo budaucně psáti historiu slowenskéého básnictwa, nesmj i takowých plodin bez powšimnutj nechati“ (Kollár 1835, 464).

Aj v XII. kapitole (v XIII. kapitole v upravených vydaniach) *Obrana těchto Zpiewanek proti některým předsudkům a nedorozumenjím* Ján Kollár odmieta negatívne prijímanie *Spievaniek* niektorými spomedzi kňazov a zdôvodňuje nielen národný význam písní, ale aj význam literárneho vzdelania pre ich primeranú recepciu.⁷

---

slawischen Kirchendialect, als irgend ein anderes Denkmal. Vielleicht hat es Adalbert bei seinem Aufenthalt in Ungarn (r. 989.) bei der slawischen Messe singen hören, und es seinen Böhmen von da mitgebracht.‘ Jos. Mladon w Histor. liter. p. 24. píše o téže pjsni: ‚Zdá se býti zůstatek slowanské liturgie, snad ze časů Bořiwogových.‘ Bořiwog ale přigal (r. 879.) křest, a s nim i náboženstvo, obrady a zpěwy od Methoda blahozvěsta morawsko-slovenského čili panonského; na každý tedy případ gest naše vlast kolébkaú této pjsně. We starodávnych nábožných pjsněch Slovákův nalezaj se geště mnohé, této pjsni podobné, w nichž se, právě tak gak tu, Kyrieleison na konec werše přiwěšuge a zpjwá. Accusativ Ny, pomiluj ny, mjsto nás, nacházej se a užjwá u Slovákův posawad, negen w pjsni Morena, kde též stogj ,ne za ny‘ ale i w obecném životě. Pokračowatel Cosmasůw při r. 1260. gmenuge gi ,hymnum a S. Adalberto editum.‘ Slovo editum neznačj původce ale gen wydavatele a přinášitele od ginud. Podle nynějšho způsobu mluwenj ta pjsěň se wykládá: ‚Hospodine smilug se nad nami, Jesu Kriste smilug se nad nami. Ty spasiteli wšeho světa, spasiž nas i uslyš Pane hlasy naše. Dey nám wšem pane Úrodu a pokog w zemi‘“ (Kollár 1834, 436-437).

⁷ „Kýžby tuto wyše wygáđrenau vysokau cenu národnjch Zpěwů, kýžby ona, na str. 465 přiwedená slowa pana Thibauta: ‚Ich halte das Studium der Volkslieder für Etwas höchst Bedeutendes‘ powážili ti slowenšj kněži, kleřj se, saukromně i weřegně, ustně i pjsbně, bud’ z národnj neumělosti, bud’ z mysthické zlerozumeně pobožnosti, toto naše předsewzetj tak náđherně a urážliwě odsuzowati a zlehčowati nestyděli, a kterjby,

V roku 1863 vznikla Matica slovenská, ktorá sa v prvom paragrafe svojich stanov definuje ako „jednota milovníkov národa a života slovenského“, pričom svoj cieľ charakterizuje takto: „v členoch slovenského národa mravnú a umnú vzdelanosť budiť, rozširovať a utvrdzovať; slovenskú literatúru a krásne umenia pestovať a podporovať a tým i hmotný dobrobyt slovenského národa napomáhať a na jeho zvelebení pracovať“ (Stanovy Matice slovenskej z r. 1862, Botto 1923). V matičných rokoch (1863 – 1875) sa prebúdzajú záujem aj o literatúru pre deti a mládež. Už v roku 1864 vychádza vďaka Matici slovenskej prvý diel a o rok neskôr, v roku 1865, aj druhý diel *Slovenskej čítanky*. Čítanka je určená pre nižšie, ako aj vyššie triedy stredných škôl a jej zostavovateľom sa stal bansko-bystrický profesor Emil Černý.

Ako uvádza Július Lomenčík (2016, 6), Emil Černý spracoval čítanku „na podnet biskupa Štefana Moyses a riaditeľa bansko-bystrického gymnázia Martina Čulena“, člena výboru Matice slovenskej.

Slovenskou čítankou Černý priniesol do kontextu detskej literatúry (texty zo slovenského osvieteného klasicizmu a preromantickej literatúry, dopl. M. P.) aj beletristické texty romantickej generácie, teda esteticky účinný model intencionálnej prózy, ktorý sa konfrontoval s dobovou intencionálnou literatúrou pre deti založenou na didaktických princípoch (Sliacky 2007, 31-32).

Emil Černý už v 1. diele čítanky vedľa seba zaraďuje tematicky príbuzné texty, medzi nimi sa nachádzajú *Životopis sv. Cyrilla a Methoda* od Jána Hollého a básne Miloslava Pohronského *Na deň sv. Cyrilla a Methoda*.

Životopis sv. Cyrilla a Methoda ako žáner literárnej tvorby (beletristické biografické žánre – literárny životopis, Liba 1995), ktorý volí Ján Hollý, aj keď je dodatočne Emilom Černým zaradený medzi žánre určené na literárne vzdelávanie, sčasti nadväzuje na legendy o Konštantínovi a Metodovi, vyznačujúcimi sa aj životopisnými znakmi. Avšak autor na rozdiel od legendy opisuje život vierozvestcov a ich pôsobenie na území Veľkej Moravy, či v moravsko-panónskom priestore bez toho, aby im priradil výnimočné vlastnosti či zobrazoval ich zázračné skutky. Zameriava sa na zobrazenie udalostí, zviazaných so životmi Konštantína a Metoda v logicko-časovej následnosti: Rastislavova prosba, adresovaná gréckemu cisárovi Michalovi, o „učiteľov, ktorí by vynaučovali Slovákov vo viere kresťanskej a prekladali im písmo sväté“ (Hollý 1864, 41), prijatie bratov na „Morave a Slovensku“ (Hollý 1864, 41), vyučovacia činnosť a zápas s „modlami“, prekladateľská a organizačná práca, ktorou viedli na „cestu spasenia všetkých Slovákov“ (Hollý 1864, 42), cesta bratov do Ríma a ich vysvätenie za biskupov pápežom Hadriánom. Pokračuje rozprávaním o Konštantínovom vstupe do kláštora, o prijatí mena Cyrill až po jeho smrť. Rozpráva o Metodovom ustanovení za arcibiskupa a jeho zápase s nemeckými kňazmi, či obhajobe slovanskej liturgie v Ríme, aby vypovedal o Metodovej smrti a ďalšom vývoji situácie v moravsko-panónskom priestore, teda o vytláčaní slovanskej liturgie a „vymieraní“ slovanskej obrady.

Zaujímavým odbočením či doplnením opisu životov Konštantína a Metoda sú posledné dva odseky textu, ktorými sa dosahuje skôr napĺňanie poznávacej funkcie textu určeného pre mladšieho recipienta. Autor v nich sprostredkuje informácie o vytvorení slovanskej písmo Konštantínom, pričom nespomína hlaholiku, len cyriliku (a jej novšiu verziu, ktorou je azbuka) pomenovanú podľa Konštantínovho kláštorného mena, obsahujúcu či doplnenú o také znaky hlások, ktoré neboli ani v gréckej, ani v latinskej abecede zastúpené. Zároveň podáva informácie o staroslovanskej reči ako reči prekladov Písma, a preto ju označuje za cirkevnú reč, ktorá „nebola matkou všetkých ostatných slovanských nárečí, a jednej zo slovanských nárečí, ale len sestrou tak, jako sú teraz reč ruská, srbsko-chorvátska, slovinská, novobulharská, naša slovenská, česká, poľská, lužicko-srbská jedna druhých sestrami jednoho jazyka slovanskeho. Bola ona nárečím starobulharským“ (Hollý 1864, 43).

---

kdyby bylo možné, všechny národní písny, hry, starozvyky lidu, snad w lyžici vody utopili, poněwadž oni sami odnárodněni gsauce, takowěto poklady cjtiti a ctjti w stawu negsau“ (Kollár 1835, 490).

Hollého spôsob zobrazenia Konštantína a Metoda je výrazom pomerne objektívneho zaznamenania dejov zo života bratov na území Veľkej Moravy, o čom svedčí radenie udalostí v logicko-chronologickej následnosti (od príchodu až po smrť a doznievanie výsledkov ich činnosti), ale je aj vyjadrením jeho subjektívneho postoja k vierozvestcom, ktorý sa „zrkadlí“ v prejave vďačnosti za ich prítomnosť v priestore Veľkej Moravy (v texte sú udalosti zo života vierozvestcov ohraničené rokmi 863 až 899). Použité jazykové prostriedky, teda aj umelecký jazyk (epiteta a inverzie: *kráľ državy veľkomoravskej; k cisárovi gréckemu; vo viere kresťanskej; písmo sväté; pre podivnú učenosť jeho; s veľkou vďačnosťou; veľkou radosťou naplnený* a pod., parantézy: *Rastislav, kráľ državy (mocnárstva) veľkomoravskej; Konštantína, nazvaného mudrcom pre podivnú učenosť jeho, a brata jeho Methoda, rodilých zo Solúna; Viching, biskup nitriansky, rodom Nemec* a pod., básnické trópy, medzi nimi metafory, metonymie, synekdochy a pod.: *by vynaučovali Slovákov vo viere kresťanskej a prekladali im písmo sväté; modly porážali; na cestu spasenia všetkých Slovákov viedli; upadnúť do nemoci; prekázal pohodlnosť kňazov; uvádza ľud do bludu; obsiahol slobodu; vytískal obrady slovanské; vymieral i slovanský obrad* a pod.) totiž naznačujú subjektivizáciu štýlu a snahu pozitívne zhodnocovať činnosť vierozvestcov z pozície toho, kto je „časť za celok“ dedičom cyrilo-methodskej tradície, reči a písma, ale aj kresťanského náboženstva a vzdelanosti.

V deviatich strofách oslavnej básne *Na deň sv. Cyrilla a Methoda (5. júlia.)*⁸, napísanej pri príležitosti sviatku sv. Cyrila a Metoda, ktorý sa oslavuje 5. júla a je spojený so symbolickým (pravdepodobne, rok pred vydaním čítanky, tisícim) výročím príchodu Cyrila a Metoda na Veľkú Moravu

⁸ *Milo ústa spevochtivé
znejú ľudu nášeho,
keď velebí milostivé
dary Boha večného.*

*O národe, spievaj k sláve
Cyrilla, Methoda dnes;
vzdaj im – čo im sluší práve –
chválu vrúcnu, sbožný ples.*

*Hľa! ich slovom Parom padá,
Svätovid sa rúca v zem,
mizne Morenina vláda,
koniec je už žertvám všem.*

*A z hrobu pohanskej Slávy
vystupuje nová žiar;
je to obraz boží pravý,
je to cirkve svätá tvár.*

*Na moravskom Velehrade
i na Nitre križ sa pne,
po milom Slovensku všade
sláva božia k nebu znie.*

*Cyrille a Methodēju,
svätí blahozvestovia!
dnes Vám vďaky z srdca lejú
Vaši pokrstencovia.*

v roku 863, reflektuje lyrický subjekt situáciu osláv, ba sám oslavuje vierozvestcov. Oslavný ráz tematizovanej sviatočnej situácie vyjadruje básnickými prostriedkami, synekdochami pars pro toto („časť za celok“ – „Milo ústa spevochtivé“, „Vám vďaky z srdca lejú“), metaforami („ústa spevochtivé / znejú“, „z srdca lejú“, „zasiaty Vami zárod“, „zkvitol mu v čas blažený“...) či synekdochou totum pro parte („celok za časť“ – „O národe, spievaj k sláve“, „po milom Slovensku všade / sláva božia k nebu znie“).

Básnický subjekt vyzýva k oslave Boha a *blahozvestcov* („spievaj k sláve / Cyrilla, Methoda dnes; / vzdaj im – čo im sluší práve – / chválu vrúcnu, sbožný ples“). Vierozvestcovia sú stvárnení ako tí, ktorí sa „slovom“ konfrontujú s pohanským náboženstvom a jeho božstvami („ich slovom Parom padá, Svätovid sa rúca v zem, / mizne Morenina vláda“). Ešte markantnejšie sa oproti pohanstvu situuje kresťanské náboženstvo v ďalšej strofe, keď sa oproti tme (symbol *hrobu*) situuje svetlo (symbol *žiaru*), „obraz boží pravý“, „cirkve svätá tvár“, oproti pohanstvu sa presadzuje pravý Boh a Cirkev, usporiadané spoločenstvo veriacich založené Ježišom Kristom.

Smrť pohanskej Slávy ako slovanského božstva evokuje nové svetlo kresťanského učenia rozšírovaného v reči zrozumiteľnej ľudu, v reči slovenského národa a v jeho prostredí. Význam motívu slovenského národa sa intenzifikuje v súvislosti s dobovým nazeraním na („opustený, zbiedený“) národ, ktoré vychádza z látkovej skutočnosti a predznamená potrebu vzdelávať Slovákov a poskytnúť im vhodné čítanky.

Symbol kríža ako symbol prieniku neba a zeme, priestoru a času, ako kresťanský symbol, ktorý je obrazom Kristovho utrpenia a jeho víťazstva (Becker 2002, 136), sa spomína vo dvojverší „Na moravskom Velehrade / i na Nitre kríž sa pne“, čím sa v podobe predĺžených „vertikál“ orientovaných k nebu (Velehrad/Nitra, hrad/sídlo → kríže) stáva znamením kresťanstva preneseného na „horizontálu“ v priestore Veľkej Moravy. A tá je dejinne spojená so slovenskou (a českou) štátnosťou, ako aj s prijatím kresťanskej viery slovenským národom a zachovávaním kontinuity vo viere („Otcovia Vás velebili / slyšte i nás vďačný hlas;“), čo sa prejaví oslavou Boha slovenským spevom, či prosbami adresovanými Bohu a vierozvestcom, a tematizuje sa aj v ďalších dvojveršiach „po milom Slovensku všade / sláva božia k nebu znie“, „Pána, v ktorom sbožne žili, / proste za nás každý čas“, „Orodujte za náš národ“.

Intenzita väzby *milého Slovenska*, celok za časť, teda Slovákov zo všetkých častí krajiny, na slovenských *svätých blahozvestcov* vyplýva z „daru krstu“, čo básnický subjekt vyjadrí v ďakovnom dvojverší „dnes Vám vďaky z srdca lejú / Vaši pokrstencovia“, ale aj v prosbách adresovaných vierozvestcom: „by zasiaty Vami zárod / zkvitol mu v čas blažený.“ Zárodok (začiatok) sa stáva predpokladom kvetu či kvitnutia, metaforicky vyjadrujúceho pozitívnu (blaženosť, „pokoj ľuďom v zemskej ríši, / pokoj s tebou, národe!“) perspektívu ľudí, užšie, slovenského národa v pozemskom

---

Otcovia Vás velebili:
slyšte i nás vďačný hlas;
Pána, v ktorom sbožne žili,
proste za nás každý čas!

Orodujte za náš národ
opustený, zbiedený,
by zasiaty Vami zárod
zkvitol mu v čas blažený.

Sláva, česť Vám tam na výši,
Cyrille náš, Methode!
pokoj ľuďom v zemskej ríši,
pokoj s tebou, národe! (Pohronský 1864, 43-44).

kontexte. Predpokladom formovania perspektívy ľudu sa však stáva jeho začleňovanie sa širšieho, duchovného rámca – reprezentovaného biblickým motívom *pokoja* a oslavou sv. Cyrila a Metoda („*Sláva, češ' Vám tam na výši, / Cyrille náš, Methode!*“).

Pohronského spôsob zobrazenia Cyrila a Metoda je výrazom subjektívnejšieho postoja, ovplyvneného vierou a vedomím o zachovávaní cyrilo-metodského odkazu v slovenskom prostredí. Básnik vyjadruje subjektívny postoj aj použitými umeleckými jazykovými prostriedkami so zámerom osláviť slovanských bratov prostredníctvom pomenovania ich zástoja v slovenských dejinách a prínosu pre Slovákov.

Zápis piesne *Nitra, milá Nitra* v diele *Národní zpiewanky*, v kapitole *Zpěwy historicky pamatné*, spája Ján Kollár (1834, 29) s menami Ondreja Novotu (Ondřej Nowota) a Ondreja Bošániho (Ond. Bošáni).

V rovnakej piesni zo *Slovenskej čítanky* v porovnaní s textom zapísaným v Kollárovom diele *Národní zpiewanky čili pjsně swětské Slowáků w Uhrách gak pospolitého lidu tak i vyššich stavů* (1834) nedochádza k významovým posunom, ale len k posunom na jazykovej rovine textu pri jeho prepise v súlade s dobovým úzom (*w* → *v*: *wysoká, w ktorých, kwitla, slowenská, wšeckých, hlawa, Wisla, Morawa, Swatopluka, panowala, swaté, Methodowo, slowo, twoga, sláwa*; *a* → *ä*: *na teba, swaté, Swatopluka, swět*; *j* → *i/i*: *musjm, našjm, ležj, bežj*; *ě* → *e*: *někdy, město, swět*; *c* → *t*: *wšeckých*; *g* → *j*: *kragin, Dunag, gehu, twoga*; *l* → *l*: *krála*; *u* → *l*: *kázau*; *é* → *e*: *božie*; *uo* → *ô*: *tuoni*; *á* → *a*: *meniá*; *Wčilek* → *Teraz*).

V poznámke k historickým piesňam zo s. 29 (1834, 437-438), medzi ktoré Kollár radí aj *Nitru*, tiež uvádza, že z historického hľadiska ide o „najpamätnejšie“ piesne, aj keď niektoré z nich sa „*zdagj býti plodom vzdělanosti ale už znárodnělym*“.

Podľa poznámky Eugena Paulínyho (1953) vo vydání diela *Národní spiewanky I*, v *Spevoch historicky pamätných*, V. Chaloupecký (Prúdy IX, 1925) pokladá túto pieseň za skladbu Sama Chalupku, aj keď pieseň je staršia, pretože Vojtech Šimko (umrel 1827) ju má vo svojich rukopisoch a zložil k nej siedmu strofu (porov. Dr. Celestín Lepáček, *Vojtech Šimko, spisovateľ Bernolákovej školy* 1942, 121n.).

Národnú pieseň *Nitra, milá Nitra (Národná pieseň.)*⁹ nájdeme aj v *Slovenskej čítanke* Emila Černého (1866, 46). Pieseň sa tematicky viaže na zástoj Nitry v slovenských dejinách, ba aj na cyrilo-metodský odkaz spojený s menom vierozvestca Metoda.

⁹ *Nitra milá, Nitra, ty vysoká Nitra!
kdeže sú té časy, v ktorých si ty kwitla?*

*Nitra milá, Nitra, ty slovenská mati!
čo pozrem na teba, musím zaplakati.*

*Ty si bola nekdy všetkých krajín hlava,
v ktorých teče Dunaj, Wisla i Morava.*

*Ty si bola bydlo kráľa Svätopluka,
keď tu panovala jeho mocná ruka.*

*Ty si bola sväté mesto Methodovo,
keď tu našim otcem kázal božie slovo.*

*Teraz tvoja sláva v tóni skrytá leží:
tak sa časy menia, tak tento svet beží* (Černý 1866, 46).

Básnický subjekt v piesni apostrofuje mesto, s ktorým sú spojené počiatky slovenských dejín, či ktorého dejiny sa odvíjajú už od veľkomoravských čias. Mesto je pritom zobrazené prostredníctvom básnických prívlastkov ako „Nitra milá“, „vysoká Nitra“, teda ako miesto, ku ktorému má básnický subjekt citový vzťah a ktoré svojou výškou (stavieb – už v rokoch 829 – 833 dal Pribina vysvätiť kresťanský kostol v Nitre) presahuje očakávanie básnického subjektu, ba, vyjadrené metaforicky, má už za sebou „časy, v ktorých [si ty, M. P.] kvitla“, teda rozkvetu.

Vo vzťahu k slovenským dejinám a vo väzbe na cyrilo-metodskú tradíciu zobrazuje Nitru ako antropomorfovanú *slovenskú matku*, ktorá pri vizuálnej recepcii vzbudzuje smútok, navonok vyjadrený plačom. Nitra je konfrontovaná so svojou minulosťou prostredníctvom symbolov a synekdoch („Ty si bola nekdý všetkých krajín hlava“, „Ty si bola bydllo kráľa Svätopluka“, „Ty si bola sväté mesto Methodovo“).

Básnický subjekt pritom zdôrazňuje veľkomoravskú aj kresťanskú tradíciu, zviazanú s priestorom svetského kniežata („bydllo kráľa Svätopluka“) i duchovného vodcu („sväté mesto Methodovo“), ktorým pripisuje vysokú hodnotu prostredníctvom synekdoch „mocná ruka“, „naším otcom kázal božie slovo“. Kontrastom sa umocňuje rozdiel medzi časmi vtedy a teraz, teda medzi slávnou minulosťou a terajším stavom, keď sa na minulosť zabudlo, čo sa vyjadri metaforicky – „tvoja sláva v tóni skrytá leží“. Avšak nemožno uvažovať o nemennej situácii, pretože lexikalizované metafory naznačujú dynamickosť, nie statickosť dejov.

Spôsob zobrazenia vierozvestca Metoda je subjektívnejším zobrazením osobnosti, ktorej básnický subjekt prívlastňuje Nitru, stávajúcu sa *svätým mestom*, pretože zastupuje spojenie medzi Bohom a ľuďmi – „naším otcom kázal božie slovo“. Básnický subjekt vyjadruje subjektívny postoj k Nitre a sprostredkovane aj k vierozvestcovi Metodovi so zámerom osláviť Nitru a jej slávnú minulosť, keďže bola miestom pôsobenia Metoda v kontexte kresťanských slovenských dejín.

Kultúrnym odkazom vierozvestcov Cyrila a Metoda, ktorí pôsobili na Veľkej Morave, sa inšpirovala aj literatúra pre deti a mládež v predumeleckom období. Vo vybraných etapách jej literárnohistorického vývinu (osvietenská literatúra pre deti a mládež → literatúra pre deti a mládež v matičných rokoch) sme identifikovali niekoľko textov z kľúčových diel detskej literatúry. Vybrané texty (*Krátička známosti vlasti národu Slowanského, Hospodine pomiluj ny*), ktoré redigoval Ján Kollár, revitalizujú cyrilo-metodský odkaz buď sprostredkovaním informácií o prijatí kresťanského náboženstva Slovanmi v jazyku zrozumiteľnom ľudu od Cyrila a Metoda, alebo odvodzovaním pôvodu najstaršej duchovnej piesne od pôsobenia Metoda v moravsko-panónskom priestore a jej zaraďovaním do kultúrnej základne formujúcej sa staroslovienskej literatúry spolu s ďalšími ľudovými prejavmi.

V matičných rokoch v kontexte literatúry pre deti a mládež vychádza Černého dielo (*Slovenská čítanka*), ktoré obsahuje niekoľko textov ovplyvnených cyrilo-metodským odkazom (*Životopis sv. Cyrilla a Methoda, Na deň sv. Cyrilla a Methoda, Nitra milá, Nitra*). Texty nielenže oživujú odkaz vierozvestcov pripomínaním si udalosti ich príchodu na Veľkú Moravu a zdôrazňovaním významu ich pôsobenia pre slovenský národ, „dediča“ tradície (náboženstva a vzdelanosti), ale báseň a národná pieseň sú aj oslavou slávnej minulosti a odkazu vierozvestcov.

REFERENCES

- Becker, Udo. 2002. Slovník symbolů. Praha.
- Botto, Július. 1923. Dejiny Matice Slovenskej. (1863 – 1875). Turčiansky Sv. Martin.
- Brtáň, Rudo. 2000. Bohuslav Tablic (1769 – 1832). In Tablic, Bohuslav. Pamäti česko-slovenských básnikov alebo veršovcov, ktorí sa alebo v Uhorsku narodili, alebo aspoň v Uhorsku žili (1806, 1807, 1809, 1812). Bratislava, 217-250.

- Brtáň, Rudo.* 1970. Pri prameňoch slovenskej obrodeneckej literatúry. Bratislava, 28, 119-120.
- Černý, Emil.* 1866. Slovenská čítanka. Pre gymnasia. Diel I. Sostavil Emil Černý. Druhé opravené vydanie. V Baňskej Bystrici.
- Fordinálová, Eva.* 2009. Staršia slovenská literatúra. Trnava.
- Havránek, Bohuslav – Hrabák, Josef (eds.).* 1957. Výbor z české literatury od počátku po dobu Husovu. Praha.
- Ivanštyšinová, Tatiana – Podolan, Peter – Viršinská, Miriam.* 2013. Básnik a mesto. Viedenské roky Jána Kollára. Bratislava.
- Kiminas, Demetrius.* 2009. The Ecumenical Patriarchate. San Bernadino, CA, 30-51.
- Kollár, Ján.* 1825. Čítanka anebo Kniha k čítaní pro mládež ve školách slovanských v městech a v dědinách. Budín.
- Kollár, Ján.* 1834. Národné zpiewanky čili Pjsně světské Slowáků w Uhrách gak pospolitého lidu tak i vyššjch stawů, sebrané od mnohých, w pořádek uwedené, wysvětlenjmi opatřené a wydane od Jana Kollára. Djl perwý. W Budjně w Král. universické tiskárně.
- Kollár, Ján.* 1835. Národné zpiewanky čili Pjsně světské Slowáků w Uhrách gak pospolitého lidu tak i vyššjch stawů, sebrané od mnohých, w pořádek uwedené, wysvětlenjmi opatřené a wydane od Jana Kollára. Djl druhy. W Budjně w Král. universické tiskárně.
- Kollár, Ján.* 1953. Národné spiewanky I. diel. Eugen Pauliny pripravil text a doplnil poznámkami. Bratislava.
- Kollár, Ján.* 1972. Pamäti z mladších rokov života. Ed. a prel. K. Rosenbaum a K. Goláň. Bratislava.
- Kosmova kronika česká.* 1972. Přel. K. Hrdina a M. Bláhová. Praha.
- Kopál, Ján.* 1997. Próza a poézia pre mládež. Teória/poetológia. Nitra.
- Lehár, Jan (ed.).* 1990. Česká středověká lyrika. Praha.
- Liba, Peter.* 1995. Dostredivé priestory literatúry. Nitra.
- Lomenčík, Július.* 2016. Slovenčina na slovenskom evanjelickom a. v. patronátnom gymnáziu v Revúcej – Inšpirácie a pdonety pre súčasné vyučovanie slovenského jazyka a literatúry (2. časť). In *Slovenčinár* 3/2, 6-18.
- Podolan, Peter.* 2011. Krátičká známost vlasti národu Slowanského. In Podolan, Peter (ed.). Štúdie k jubileu Pavla Jozefa Šafárika. In *Historia nova* II, 39-58.
- Ratio educationis 1777 a 1806.* 1988. Preložili J. Mikleš, M. Novacká. Bratislava.
- Sliacky, Ondrej.* 2007. Dejiny slovenskej literatúry pre deti a mládež do roku 1960. Bratislava.
- Škarka, Antonín.* 1949. Nejstarší česká duchovní lyrika. Praha.
- Tablic, Bohuslav.* 2000. Pamäti česko-slovenských básnikov alebo veršovcov, ktorí sa alebo v Uhorsku narodili, alebo aspoň v Uhorsku žili (1806, 1807, 1809, 1812). Bratislava.
- Vavřínek, Vladimír.* 2011. Encyklopedie Byzance. Praha.

PaedDr. Martina Petříková, PhD.
Slovak Literature and Literary Studies
Institute of Slovak and Media Studies
Faculty of Arts
University of Presov
Ul. 17. novembra č. 1
Prešov 080 01
Slovakia
martina.petríkova@unipo.sk